

Н. І. Бойко

**Шевченкове слово
крізь призму мовно-естетичних знаків
української культури**

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Із висот XXI ст. таїна творчості Тараса Шевченка, краса і сила його поетичного слова, завдяки невтомним пошукам мовознавців, постають оновленими гранями, розкриваються крізь призму нових наукових парадигм. Сучасні дослідження ідіолекту й ідіостилу Тараса Шевченка належать до важливих й актуальних не лише тому, що в житті багатьох поколінь українців митець значив і значить надзвичайно багато і вже звичною стала думка: геніальна постать поета і його вічна в часі творчість близькі і зрозумілі кожному, а й тому, що "Кобзар" і його автор завжди були і є з нами, завжди в нашій пам'яті, що "мова Шевченка відкрита для сприйняття новими і новими поколіннями" (Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – С. 63). У цьому контексті особливо актуальні сьогодні нові думки відомого в усьому слов'янському світі мовознавця С. Я. Єрмоленко щодо уточнення традиційного у філологічних студіях словосполучення "письменник пише / писав для народу (про народ)...", оскільки Кобзар, "пишучи, насамперед **розмовляв** із народом. У Шевченковій поезії реально чуємо, як автор говорить зі своїми героями, з уявними читачами-слухачами, з друзями" (Єрмоленко С. Я. Діалогізація поетичного мововираження Тараса Шевченка // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія "Філологічні науки". – Книга 4. – Ніжин, 2014. – С. 27).

Про широкі горизонти й багатоаспектність наукових досліджень С. Я. Єрмоленко засвідчують як перші публікації, так і найновіші монографії. У сфері інтересів науковця постійно перебуває індивідуальна мовна практика українських письменників у найширших часових вимірах. З-поміж студій, присвячених ідіолектові окремого митця, першорядна роль належить визначенню й обґрунтуванню

феномена мовотворчості Тараса Шевченка в розвитку літературної мови, її функціональних стилів, виражально-зображальних (експресивних) засобів тощо.

Стилістичний вимір Шевченкового слова простежено у праці "Стилістична роль повторів у поезіях Т. Г. Шевченка" (// Дослідження з мовознавства. – К. : Вид-во АН УРСР, 1965. – С. 15–23). Знаковою в лінгвостилістичних студіях, присвячених різноаспектному вивченню мови Шевченкової поезії, цілком правомірно визнано статтю С. Я. Єрмоленко "*Неоокраєне крило Шевченкового Слова (Мотив слова в поезії Т. Шевченка)*" (// Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 11–18), (Сюта Г. Відкриваючи світ у слові... // Мова як світ світів. Поетика текстових структур : зб. наук. доповідей на пошану доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Світлани Яківни Єрмоленко. – К., 2012. – С. 6).

У низці радіопередач С. Я. Єрмоленко "Про мову Тараса Шевченка" та монографічних працях, де окремі розділи присвячені засобам поетичного мововираження концептосфери Тараса Шевченка (насамперед це концептосфера "Україна"), зреалізовано постійне прагнення видатного лінгвостиліста до оновлення підходів, розширення засадничих позицій в осмисленні ідіолекту й ідіюстилю митця. Про поліаспектність наукових студій С. Я. Єрмоленко, вміння знайти нові особливості художньо-словесного мовомислення, властивого Тарасові Шевченку, засвідчує монографія "Мовно-естетичні знаки української культури" (К., 2009. – 352 с.). У праці з позицій "ментальної інформації", "внутрішнього коду" переконливо доведено, що ключовим в індивідуальній мовній свідомості Тараса Шевченка є концепт *слово* – сакральний знак, вербалізований лексемою, у якій текстові й підтекстові семантичні плани мотивують "афористичну функцію Шевченкових висловів на зразок *Ну що б, здавалося, слова; Незлим тихим словом; Щоб слово пломенем взялось; Я на сторожі коло їх поставлю слово*" (с. 60). Такі крилаті вислови належать до мовно-естетичних знаків української культури.

У монографії афоризми Т. Шевченка схарактеризовано на тлі художньо-естетичних, суспільно-історичних та етнопсихологічних параметрів, їх кваліфіковано у зв'язках з авторським "Я", що не впливають на можливість вільного входження в нові культурно-історичні контексти, сучасні мовознавчі й літературознавчі парадигми. Мовотворчість поета постає як постійне живе джерело збагачення поетичної фразеології, поповнення її константами художньої культури. Тут виокремлено ті крилаті вислови, що досі не стали надбанням

однойменної фразеографічної збірки, проте їхня звукова, лексико-семантична стрункність позначена неабиякою художньо-естетичною потужністю, яка уможлиблює нове розуміння таких висловів саме в контексті значеннєвих планів лексеми *слово*. Вислів "неокрасне крило" справедливо кваліфіковано як "модерний образ сучасної художньо-мовної практики", що поряд з афористичними висловами з іменником *слово* входить до системи мовно-естетичних знаків української культури.

С. Я. Єрмоленко переконує: осмислення й усвідомлення національно-культурних цінностей через Шевченкове слово – безперервний суспільно-світоглядний, художньо-естетичний процес, забезпечуваний відкритістю мови Шевченка для прийдешніх поколінь. За допомогою методу кількісного аналізу дослідниця встановила частотність уживання лексеми *слово* в українських текстах поета – 178 разів. Лексема має досить розгалужену систему означень-епітетів, що моделюють два протилежні аксіологічні полюси авторських вимірів: 1) із позитивно оцінними семантичними планами, де пріоритетні позиції належать семемам "святість", "благочинність", "щирість", "ласкавість", "ніжність", "велич", "пророцтво", "сила" (*слово тихе(є), правди, святеє, боже(є), ласкаве(є), великеє, добре, нове, живе, істини, тихеньке, тихої любові, незле, любові, щире, розумне, веселеє, богобоязливе, благе, пророче, мудре, найкраще* та ін.) та 2) негативними семантичними планами, що містять ключові семемами "сум", "забуття", "злість" (*слово забуте, мертве, сумне, зле, химерне, ветхеє, древлє, розтленнеє, лихе*). Позитивно оцінний семантичний спектр лексеми *слово* переважає в художніх текстах Тараса Шевченка. Мовна особистість поета об'єктивується через індивідуально-авторське усвідомлення слова, проступає крізь призму соціальних та оцінних інтенцій митця.

Художньо-індивідуальне функціонування лексеми *слово* в мовній картині світу Т. Шевченка С. Я. Єрмоленко доречно характеризує на тлі всієї системи образних засобів (поетики Шевченкових творів), пов'язує вербалізацію позитивно / негативно оцінних семантичних планів лексеми з "образним баченням" та через "призму слів-понять *слово і дума, слово і мова, слово і серце, слово і душа, слово і сльози, слово і правда* та ін.", стверджуючи, що "наведені пари слів найчастіше виступають у текстах поряд" (с. 63–64).

У монографії "Мовно-естетичні знаки української культури" (підрозділ 2.2.1. "Сприймання Шевченкової мови як своєї") домінують оригінальні думки дослідниці щодо зв'язків Шевченкових поезій із широкими пластами народнопісенної культури, зокрема

мовою українських народних пісень (с. 79–96). Простоту й філософські глибини Шевченкової мови схарактеризовано у зв'язках з образами пісенної народної творчості. У підрозділі виявляємо непереборне прагнення мовознавця розширити, увиразнити образи-символи, що постали на основі лексем, належних до складу виражально-зображальних засобів, атрибутів національної самоідентифікації (наприклад, *диво-чорнозем*). У художніх просторах Шевченкової мовотворчості серед засобів кодування "енергії зв'язку поколінь", "єдності народу", спільність психологічних констант та досвіду народу й досвіду митця виокремлено найхарактерніші: 1) *зоря* (*Зоре моя вечірняя; Столітнії очі, як зорі, сіяли; Серед степу помолюся / Зорям яснооком; Серце моє, / Зоре моя, / Де це ти зоріла?*); 2) *вітер – крилата думка* (*Старий заховався / В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, / Щоб вітер по полю слова розмахав; А думка край світа на хмарі гуля. / Орлом сизокрилим літає, ширяє, / Аж небо блакитне широкими б'є*); 3) образ *Перебенді – доля митця* (*І знову на небо, бо на землі горе, / Бо на їй, широкій, куточка нема / Тому, хто все знає, тому, хто все чує*...); 4) *перекотиполе – руде ягня – дитинство* (*А по долині на роздоллі / Із степу перекотиполе / Рудим ягнятчком біжить / До річечки собі напитись*); 5) *серце, душа – спілкування* (*В неволі, в самоті немає, / Нема з ким серце поєднать... / А душу треба розважать, / Бо їй так хочеться, так просить / Хоч слова тихого*); 6) *воля – доля* (*Старий / Згадав свою Волинь святую / І волю-долю молодую*) та ін.

Скрупульозне дослідження мови Т. Шевченка дозволило С. Я. Ермоленко по-новому витлумачити семантичну структуру епітета-новотвору *широкополі* (лани), прокоментувати його значення, заглибившись у лабіринти внутрішньої форми слова, зіставивши із системою індивідуально-авторських образів, що постали на основі побутових реалій. Саме до них полюбляв звертатися поет, створюючи високохудожні "музично-акварельні" твори на зразок "Садок вишневий коло хати". Мовознавець переконує, що словосполука *лани широкополі* не має стосунку до такої стилістичної фігури, як тавтологія, не погоджуючись із думками дослідників. У підрозділі наведено погляди І. Огієнка щодо розшифрування значення словосполуки *лани широкополі* (Огієнко І. Тарас Шевченко / І. Огієнко. – К., 2002. – С. 310). У Шевченка йдеться про "просторовий образ *широкі поли ланів*" (с. 91), прикметниковий неологізм пояснено через систему індивідуальних образів, що тяжіють до побутових реалій і мотивуються значенневими планами лексем, що їх позначають, порів-

наймо: *За сонцем хмаронька пливе / Червоні поли розстилає / І сонце спатоньки зове / У синє море: покриває / Рожевою пеленою, / Мов мати дитину.*

У поезіях Т. Шевченка емотивно-аксіологічного значення набувають лексеми *Дніпро, козак, чумаки, степ, гай, діброва, вітер, могили, бандура, бандурист, кобзар*, що належать до знаків-вербалізаторів української культури. Їхні семантичні плани підтримуються всією системою образних засобів, поетикою Шевченкового слова, на якому лежить "відсвіт" української народної пісні (Єрмоленко С. Я. Шевченко і народна пісня / С. Я. Єрмоленко // *Культура слова*. – 1984. – Вип. 26. – С. 3–11).

Отже, у низці статей і монографічних праць С. Я. Єрмоленко вдало зреалізовано нові підходи до різноаспектного вивчення мови творів Т. Шевченка, а саме крізь призму мовно-естетичних знаків української культури й на основі принципів антропоцентризму, оновленого осмислення процесів естетизації й оцінювання часопростору та мовомислення поета. Праці С. Я. Єрмоленко виразно демонструють уміння "за позірною простотою мови творів Кобзаря" побачити й зрозуміти "справжню складність цього об'єкта студювання" (Гриценко П. Ю. Мова Тараса Шевченка в дослідженнях Петра Тимошенка / П. Ю. Гриценко // *Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка / Інститут української мови НАН України*. – К. : КММ, 2013. – С. 11). Новаторство досліджень мовознавця полягає в нетрадиційному підході до глибокого аналізу мовотворчості поета, оновленому осмисленні таїни Шевченкового слова. Занурення в антропологічну парадигму Шевченкових поезій здійснено крізь призму мовно-естетичних знаків української культури.